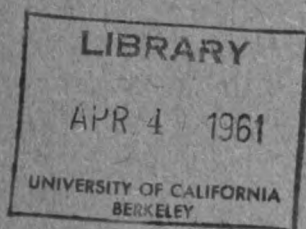

Russ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Naš jezik

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 7—10

БЕОГРАД 1960

САДРЖАЈ

	Страна
1. М. С.: Уз појаву новог Правописа	187—191
2. Милка Ивић: Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику	192—211
3. Ирена Грицакић: Академијски речници и њихови задаци	212—227
4. Др Борис Марков: Именице с наставцима -че и -чић	228—246
5. М. Сивановић: Ознака и одредба као лингвистички термини	247—251
6. Биљана Шљивић-Шимић: Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник	252—260
7. Б. Милановић: Још о роду и облику именице наочари	261—264
8. Д. Барјакџаревић: О роду и промени три наша топонима	265—268
9. Из лексикологије	
I. Д. Барјакџаревић: 1. гласкаји се; 2. ђерда	269—273
II. Берислав М. Николић: Букџејџи—букџаји	273—278
III. Драгољуб Д. Јеремић: Кравџији, крављење; кравџији, крављење	279—283
10. Језичке поуке	284—292
11. Регистар	295—313

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ИМЕНИЧКОГ РОДА У СРПСКО-ХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

§ 1. Као што је познато, обележавање рода именица постиже се на два начина:

А) деклинационом структуром саме именице, тј. парадигматским (П) моментом;

Б) деклинационим обликом присутног детерминатива, тј. конгруенцијским (К) моментом.

Два су, дакле, морфолошка индикатора рода: парадигматски (П) и конгруенцијски (К). Овде ће се узети само номинатив сингулара као П индикатор, иако се род распознаје и по осталим падежним наставцима. Овакво ограничење има свог теоријског оправдања. Номинатив сингулара, као што је познато, по фреквенци употребе и по семантичкој необележености заузима централно место у падежном систему. Обележавање рода различитих позајмица усклађује се редовно са номинативним обликом. Треба посебно подсетити и на карактеристично свођење различитих деклинационих типова именица мушког рода на један тип (именице с номинативним наставком -*o*) које је настало у историји српскохрватског језика као последица изједначења баш номинативних облика различитих старих деклинационих типова, што свакако доказује да форма номинатива сингулара има одлучујући утицај на морфолошке односе у целој парадигми. И, најзад, овакво ограничење има и свој практични смисао: спречавање да се рад непотребно прошири. И у овако уже постављеним оквирима битне се ствари могу довољно сагледати.

У центар својих испитивања поставила сам овде следећа два проблема.

I) Да ли, кад и до које мере П индикатор може да буде довољан морфолошки симбол рода. То јест: да ли род једне ком-

кретне именице може да буде предиктабилан (=предвидљив) на основу саме њене морфолошке структуре.

II) Да ли одређени тип корелације између парадигматског и конгруенцијског момента остаје доследно непромењен у свим деκлинационим облицима једне конкретне именице, а ако не — у којим се случајевима оваква корелација најчешће нарушава. То јест: да ли је именички род инваријантна граматичка категорија.

Напомињем одмах да из овог разматрања искључујем појаву познату у науци под термином *epicoena* (случајеве „двородности“: *ѡа убојица* — *ѡај убојица*) — о којој се, међутим, обично једино и говори у вези с проблемом нестабилности граматичког рода именица. Моје опсервације типичне се овде искључиво „нормалних“ представника тзв. „именичких врста“.

Проблеми предиктабилности и инваријантности рода словенских именичких речи једва да су и додирнути а камоли испрпније обрађени¹, са једним изузетком: пре неколико година објављена је студија Е. Станкјевича о дистрибуцији морфемских варијаната у деκлинацији пољских супстантива². То је први и успешан покушај да се дубље осветли ова комплексна проблематика у једном од словенских језика — у пољском. Међутим, баш Станкјевичеви резултати показују колико су у српскохрватском прилике другачије од пољских када се ради о овим проблемима.

По Станкјевичу, граматички род пољских именица је углавном непредиктабилан („The grammatical gender of substantive is unpredictable. The specification of gender is determined syntactically. Within the declension there are, however, several forms which are capable of marking gender positively“ — 557-558); у принципу, род је и инваријантан („The gender of substantives is generally invariable. This feature distinguishes the substantives from the other nominal parts of speech. There is, however, a group of substantives which are of both the masc. and fem. gender („epicoena“)...)“

¹ Најсадржајније информације о словенским приликама у овом погледу налазе се у прегледу који даје Вајан у својој Компаративној граматичкој словенских језика — A. Vaillant, „Grammaire comparée des langues slaves“, т. II, 1, Paris 1958, 295—308.

² E. Stankiewicz, „The Distribution of Morphemic Variants in the Declension of Polish Substantives“, Slavic Word vol. 11, No 4, 1955, 554—574.

— 559). Као што ће следећа анализа показати, ове формулације, као и даља аргументација која их допуњује, не би одговарале у потпуности појавама карактеристичним за српскохрватски књижевни језик.

§ 2. У нашој науци било је различитих покушаја да се што практичније одреде основни парадигматски типови именица, тј. да се издвоје „именичке врсте“³. Без обзира на примењиван принцип класификације сваки пут се, с разлогом, водило рачуна и о стандардном облику именичке речи — номинативу сингулара. Међутим, никада није пречишћаван појам о томе какве су све наставачке могућности овог стандардног именичког облика у модерном српскохрватском књижевном језику. Отуда оне незгодне непрецизности наших граматика у којима се с једне стране тврди да постоје за падеже посебни наставци, а с друге да се именице типа *јелен* „завршавају на сугласник“, што само збуњује ученике — не каже се изричито да ту нема или има наставка, да то јесте или није изузетак од основног правила, да то треба или не и како то треба објашњавати. Отуда и несагледан или рђаво сагледан а крупан проблем нашег модерног језика: деклинација одомаћених страних речи и, што је с тим у најдиректнијој вези, питање њиховог рода.

Именице „мушкога рода које се завршавају на сугласник“ ни по чему не би требало издвајати од осталих именица чији се номинатив сингулара гради одређеним наставком. Њихова је морфолошка карактеристика — одсуство наставка. Наставак се, дакле, и ту појављује као одређено морфолошко обележје, само што му је овог пута вредност — нула.

§ 3. Српскохрватски језик познаје полиморфизам номинатива сингулара. Наставачких могућности је свега четири: три вокалске (вокали: *-а*, *-о*, *-е*) и четврта *-ø* наставачка могућност.

Од пет фонемских вредности које сачињавају вокалски систем српскохрватског језика две су дакле, искључене из позиције наставачке фонеме номинатива сингулара: *у* и *и*⁴. Према томе, јасно је да свака страна именица која уђе у изражајни инвентар

³ В. преглед различитих гледишта о томе у раду Милице Станића „Типови именичких деклинација нашег језика“, *Rad* 278, Zagreb 1949, 198—200.

⁴ Ово није ситуација својствена свим словенским језицима. У пољском напр. *и* може фунгирати као наставачка морфема — в. преглед номинативних наставака који даје Станкјевич о. с. стр. 556.

нашега језика, уколико задржи у ном. синг. завршетак *-у* или *-и*, носи у свим осталим парадигматским облицима тај завршетак као део основе, тј. улази у категорију оних наших именица којима је номинативни наставак *-џ*: *иниџерџу/иниџерџуа*, *жири/жир-рија* и сл. Такође је јасно да *-и* у ном. синг. наших именица *маиџи* и *кџи* није, као што неки сматрају⁵, наставак овог облика већ само део основе који је, према основи осталих парадигматских форми ових именица, суплетивног типа. *Маиџи* и *кџи* су именице са наставачком морфемом *-џ* у номинативу, као и именица *сџвар*.

Способност вокала *-а*, *-о*, *-е* да у нашем језику постану морфолошки знак номинатива сингулара не имплицира истовремено и обавезу да ове фонемске вредности у сваком конкретном случају када се нађу у финалном положају номинативне категорије заиста и носе такву морфолошку улогу. Основни проблем у вези с нормирањем промене страних речи код нас се, као што ће се из даљег излагања видети, и састоји управо у томе: у коме случају ће се завршни вокал схватити као наставак, а у коме као део основе. У речи *радио/радија* номинативни наставак је несумњиво *-о*, али у речи *решо/решоа* ни у ком случају није *-о* већ *-џ*. Код наших аутохтоних речи у чијој се структури манифестује појава познате алтернације *л/о* завршни глас ном. синг. је *-о*: *во*, *орао*, *со*, *мисао*... Ни овде не смео говорити, као што се догађа⁶, о наставку. У питању је, као код именица *маиџи* и *кџи*, појава суплетивизма основа.

Према четири морфолошка типа II индикатора постоје у српскохрватском три конгруенцијска: маскулински, феминински и неутрумски тип.

Присуство К индикатора за мушки род могуће је само уз именице код којих су максимално заступљене наставачке могућности за обележавање ном. синг.: *-џ*, *-а*, *-о*, *-е*. Инвентар именица мушког рода је стога у српскохрватском језику и најбогатији.

Присуство К индикатора за женски род је могуће само уз именице са номинативним наставцима: *-а* и *џ*. Пошто је категорија именица на *-а* и данас у језику врло жива (наставак *-а* је управо стандардни морфолошки симбол женског рода) то

⁵ В. напр. код М. Станића о. с. 206.

⁶ В. 1. с.

именице женскога рода у бројном погледу не заостају упадљиво за именицама мушкога рода.

Најсиромашнија је категорија неутрума. Средњег рода могу бити само именице које се у ном. синг. завршавају на *-o* или *-e*⁷. Продуктивност именица средњег рода у модерном језику је доста ограничена.

Из овог кратког прегледа већ проистиче логичан закључак: П индикатор сам за себе није довољан морфолошки симбол рода. Његова морфолошка структура имаће у овом погледу одлучујућу вредност по негативном критерију: именице на *-o* и *-a* (с изузетком речи *доба*) о б а в е з н о н и с у средњег рода; именице на *-o* и *-e* о б а в е з н о н и с у женског. Предиктабилност рода искључиво на основу номинативног облика је, дакле, минимална и вредност јој може бити само ексклузивног карактера. Додуше, познавање целокупне парадигматске структуре конкретних именица повећава у пуној мери позитивну предиктабилност о којој је реч. Поједине наставачке морфеме у осталим падежима су баш одређени морфолошки симболи рода⁸. Тако нпр. морфема *-a* у номинативу или акузативу плурала припада искључиво именицама средњег рода, наставак *-e* у номинативу или акузативу плурала именицама женскога рода, наставак *-и* у генитиву или инструменталу сингулара такође именицама женскога рода, итд. Међутим, недовољна одређеност рода у централном падежу — номинативу сингулара — овде је ипак далеко значајнији феномен него предиктабилност у понеком од осталих облика дате именице.

§ 4. Предиктабилност рода је ипак у већем броју конкретних случајева остварљива када се узме у обзир не само парадигматски индикатор већ и конкретна семантика именице.

Граматику одавно оперише са појмом природног рода. У српскохрватском комбинација *-a* парадигматског индикатора са К индикатором фемининског типа јесте стандардна морфолошка веза

⁷ Постоји свега једна именица средњег рода на *-a* — *доба*, али она не само по овом моменту већ и по парадигматској структури представља граматичку аномалију (в. рецимо опширније податке о томе у чланку С. Ковачевић „О именици *доба* у нашем језику“, Наш језик н. с. II св. 7—10, 246—255).

⁸ То је, као што је познато, врло стара појава (в. напр. Tadeusz Milewski, „Paralele hetycko-słowiańskie w ewolucji kategorii rodzaju“ Roczник slawistyczny XVI, cz. 1, 1948, на стр. 17, 20 et passim). Српскохрватски у овом погледу не показује никаквих значајнијих особености по којима би се издвајао од осталих словенских језика.

за симболизацију женског рода, а комбинација „мушког“ К индикатора са њ парадигматским у истом смислу симболизује мушки род. Граматички проблем настаје управо онда када се стандардни морфолошки симбол одређеног рода употреби као парадигматски индикатор именице чији је природни род супротног типа (случај српскохрватских именица: *слуга*, *војвода*, *владика*...).

У таквом случају језик може да изабере једно од следећих могућих решења: да К индикатором симболизује природни род, нарушавајући притом стандардни тип парадигматско-конгруенцијске везе (случај српскохрватског *ѿај слуга*); да очува стандардну парадигматско-конгруенцијску везу, тј. да запостави семантички моменат природног рода (случај лужичког *ta groba*⁹); да, узимајући у обзир целокупну семантику конкретних именица, према присуству одређених значењских момената на различите начине реализује конкретну парадигматско-конгруенцијску везу (у српскохрватском књижевном језику, на пример, према именицама као *слуга*, *војвода*, *владика*, чији је К индикатор обавезно маскулинског типа, постоје именице које, означавајући мушку особу по њеном карактеристичном негативном понашању, добијају „женски“ К индикатор: *ѿа свађалица*, *ѿа убојица*, *ѿа ѿијаница* и сл.).

Природни род, дакле, није апсолутни регулатор парадигматско-конгруенцијских односа. Вредност апсолутно одлучујућег критерија природни род безусловно добија само у случајевима када се конкретно обележје рода поклапа са присуством стандардног парадигматског симбола рода: у српскохрватском именица која значи женско биће а има номинатив на -а мора имати феминински К индикатор, а уколико се ради о бићу мушког рода и њ наставку за номинатив — К индикатор мора бити маскулинског типа. То је, уосталом, у логичној узајамности са појмом стандардног морфолошког симбола.

Именице са тзв. „граматичким“ родом су много чешће провидне у погледу рода него што би се очекивало, захваљујући интервенцији одређених граматичких момената. У свим језицима, па и у српскохрватском, наилазимо на појаву граматикализације (тј. на појаву граматичке обавезности) конкретних

⁹ „En sorabe, les masculins en -a ont une flexion de féminins, et tendent à prendre un accord de féminins: *ten groba* 'ce comte' et *ta groba*“ — A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, Tome II, Première partie, Paris 1958, 298.

слојева: одређени тип именичког значења + одређени тип морфолошке структуре + одређени К индикатор. Тако у српскохрватском наилазимо нпр. на групу именица на *-осић* које означавају неки апстрактан појам и које су обавезно женског рода (*благосић, радосић; интелектуалносић, узајамносић...*)¹⁰. У таквим случајевима, дакле, довољно је поменути суфиксалну морфему па да тип К индикатора буде апсолутно предиктабилан.

§ 5. Граматикализованост одређене К—П везе не мора бити апсолутно стабилна. Напротив; као и у другим правцима и овде се остварују различите тенденције наметнуте језичким развојем. Степен продуктивности одређених граматикализованих К—П веза говори о различитим хронолошким слојевима у језичком развоју. У српскохрватском, рецимо, старије позајмице на *-е* којима су обележене различите појаве из области цивилизације имају неутрумски К индикатор (*џо — кубе, ћебе, ћуфће, минаре*) а новије — маскулински (*џај — бифе, ајџе, кује, џире*).

Проблем рода именица у језику као што је српскохрватски у најтежијој је вези са питањем еволуције основних парадигматских типова. Карактеристично упрошћавање разлика у оквиру деклинационе структуре праћено је овде и карактеристичним прегруписавањем у погледу распореда могућих конгруенцијских облика уз одређене парадигматске индикаторе.

§ 6. У модерном српскохрватском књижевном језику избор К индикатора добија максимални значај ако су у питању именице чији је парадигматски индикатор у номинативу синг. *-ø*. Деклинациона структура ових именица аутоматски је регулисана К—П односом: именице мушког рода имају један тип деклинације, именице женског рода — други. Присуство природног рода поставља се овде о б а в е з н о као аутоматски регулатор овакве деклинационе репартиције.

Веза фемининског К индикатора са *-ø* П индикатором није више продуктивна у модерном језику. Од овога се изузимају појединачни случајеви продуктивне граматикализованости у вези с одређеним именичким суфиксом (поменути случај продуктивности „женских“ именица на *-осић*). Изузимају се такође и позајмице

¹⁰ О продуктивности овог именичког образовања в. М. Павловић, „Апстрактне именице с наставком *-осић*“, Наш језик н. с. IV, св. 9—10 (1953) 296—307.

са „природним“ родом када је њихов облик такав да морфема *-a* не фигурише као наставак номинатива сингулара. У таквом случају другог избора нема: именица се одређује као „женска“ са *-ø* наставком (тако треба, на пример, тумачити парадигматске облике енглеске речи *леди* у српскохрватском језику: њена привидна непроменљивост потиче од чињенице да се крајњи глас *-и* схвата као завршни део *основе* на који се додаје *-ø* односно *-и* у зависности од конкретног падежа).

Почетна *К—П* веза именица са *-ø* наставком у ном. синг. је углавном стабилна, што значи да се у највећем броју случајева исти тип везе који је усвојен у сингуларској остаје и у плуралској парадигми. Изузетак представљају малобројне именице мушког рода а страног порекла: *акѿ, факѿ, докуменѿ*. Оне се одликују и плуралском парадигмом „неутрумског“ типа (*акѿа, факѿа, докуменѿа*) и заменом „мушког“ *К* индикатора „средњим“ у плуралу (*ѿај факѿ, ... / ѿа факѿа, ...*)¹¹. Стабилност именица женског рода на *-ø* је у овом погледу максимална.

§ 7. Именице са вокалским наставком у номинативу синг. разликују се од претходних пре свега по чињеници да семантичко обележје природног рода овде не мора аутоматски одлучивати о типу *К* индикатора (исп.: *ѿо момче, ѿо девојче, ѿа убојица, ѿе слуге*). Затим, код ових се именица чешће него код претходних догађа промена *К* индикатора у плуралу (*ѿај слуга / ѿе слуге; ѿај ѿорѿеда / ѿа ѿорѿеда* и сл.).

Именице на *-а* у приличном броју случајева познају оба ова феномена. Од најстаријих времена у оквиру *-а* деklinације налазиле су се и именице мушког рода¹². Оне су до данас задржане с овим родом, али само у сингулару: правило је српскохрватског књижевног језика да овакве именице у плуралу обавезно добију феминински *К* индикатор.

Ниједан други словенски језик, с изузетком старословенског¹³, не познаје овакву стилизацију *К—П* односа код *-а* именица мушког

¹¹ О пореклу облика на *-а* и семантичкој разлици *акѿа / акѿови* в. рубрике: „Одговори читаоцу“ у Нашем језику V, св. 3, 95—96 и „Језичке поуке“ у Нашем језику VI, св. 5—6, 186—187.

¹² В. о томе напр. П. С. Кузнецов, „Развитие индоевропейского склонения“, IV Международный Съезд славистов, Доклады, Москва 1958, стр. 43 et passim.

¹³ „Le serbo-croate traite comme le vieux slave ses masculins en *-a*...: ils sont régulièrement masculins au singulier et féminins au pluriel“ — A. Vaillant o. c. 298.

рода. По овоме би српскохрватски био усамљени представник једне архаичне, ако не општесловенске онда бар јужнословенске, морфолошке ситуације.

Међутим, треба напоменути да и данас у народним говорима, а посебно у старијем језику, постоје и сасвим друкчија решења од овога које је констатовано за књижевни језик. А. Белић у својој „Историји српскохрватског језика“ (књ. II, св. 1: речи са деклинацијом, Београд 1950) утврђује: „Код наших старих писаца, а нарочито у чакавском дијалекту, има ... слагање по природном роду и у једнини и у множини, а тако исто и слагање у граматичком роду у једнини“ (151—152). Довољно је погледати у наше речнике па под одговарајућим речима наћи најјасније доказе о томе да шаренило у овом погледу постоји до данас у најразличитијим народним говорима. На ово упозорава, уосталом, С. Марковић у своме раду „О колебљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу“¹⁴. С. Марковић, између осталог, на основу богатог материјала констатује да маскулинску конгруенцију и у множини одржавају нарочито они наши писци који потичу из западних крајева српскохрватске језичке територије. Та његова констатација је у пуном складу са оним што је посебно истакао М. Храсте¹⁵: да загребачки интелектуалци данас често дају и у плуралу маскулинску конгруенцију именицама мушког рода на -а.

Решења која су нашли други словенски језици у погледу консолидовања К—П односа за ове именице врло су различита (в. преглед који даје А. Вајан у поменутој књизи — о. с. 296—299); али су сва израз исте тежње: да се уједначе односи између сингулара и плурала у погледу К—П везе.

Напомињем да, ма колико иначе било разлика међу дијалектима у погледу конкретнoг избора К индикатора за сингуларску и плуралску парадигму, изостаје ипак у српскохрватском доследно један феномен, познат иначе другим словенским језицима, у првом реду западнословенским¹⁶: да именице мушког рода на -а, у по-

¹⁴ Питања књижевности и језика I, Сарајево 1954, 87—110.

¹⁵ М. Hraste, „Моје kolege ili моји kolege?“, Jezik 2 (1953) 61—62.

¹⁶ Исп. поводом овога констатацију Л. Хјелмслева: „Mais la tendance à la motivation et à la régularisation se manifeste sur ce point dans plusieurs langues slaves... Le slovaque seul permet à cette tendance d'aboutir entièrement, et

нском зависном падежу само или чак доследно, усвоје парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-ø*¹⁷.

Једини изузетак био би баш из области књижевног језика: случај именица на суфикс *-исѿа*.

Именички суфикс *-исѿ(а)*, мада страног порекла, широко је одомаћен у словенским језицима. О његовом пореклу, распрострањености и, нарочито, о репартицији његових обличних варијаната у различитим словенским језицима расправљали су многобројни аутори¹⁸. У српскохрватском књижевном језику употребљавају се обе могуће варијанте: *-исѿа* и *-исѿ*. По ономе што показује студија С. Марковића¹⁹, тенденција је да се у сингулару чешће употреби варијанта *-исѿа*, а у плуралу облик *-исѿи* (који одговара сингуларском *-исѿ*). Чак је морфолошки устале: у дативу-инструменталу-локативу плурала редовно долази „мушки“ наставак *-има*, и код оних говорних представника који иначе номинативу плурала ових именица дају „женску“ наставачку морфему *-е*.

Случај именица на *-исѿа* је још увек усамљен у језику. Можда је он одиста први наговештај о томе да се и српскохрватски књижевни језик, као остали модерни словенски језици, креће у правцу напуштања архаичног принципа одржавања суплетивног односа између фемининског К индикатора у плуралу према „му-

fléchit les masculins en -a d'après la déclinaison masculine au singulier aussi bien qu'au pluriel — L. Hjelmslev, „Animé et inanimé, personnel et non-personnel“, Travaux de l'Institut de linguistique, volume I, Paris 1956, 194.

¹⁷ Са овом појавом не треба мешати чињеницу да у многим нашим говорима постоје лична имена на *-о* или *-е*: *Ђоко, Јово, Анђе, Маје* — према сличним образовањима на *-а* у осталим областима српскохрватске језичке територије. Овде није према номинативном наставку *-а* спроведен у осталим падежима парадигматски однос који одговара именицама с номинативом *-а*, него је сам номинативни наставак образован помоћу другачије морфеме (*-о* или *-е*). За наше јужне дијалекте карактеристично је да с оваквом номинативном морфемом стоји онда у нормалној корелацији целокупан парадигматски лик конкретне именице.

¹⁸ Да поменем, рецимо, следеће радове: Józef Morawski, „Polono-Romanica. Sufiks grecko-laciński *-ista*. Przyczynek do humanizmu języka polskiego“, *Slavia Occidentalis* X (Poznań 1931) 311—336; Józef Morawski, „Polono-Romanica. Sufiksy *-ista*, *-izm*, *-izować*“, *Slavia Occidentalis* XV (Poznań 1936) 16—29; М. Фогараши, „Материјали к историји суфиксов *-изм* и *-исѿ* в руском језику“, *Studia slavica* II, fasc. 1—4 (Budapest 1956) 331—344; Viera Dujčková, „Slovotvorná štruktúra prevzatých slov“, *Slovenské odborné názvoslovie* V, číslo 12 (Bratislava 1957) 353—359; Jiří Jiráček, „Přípona *-ist* v ruštině a *-ista* v češtině a polštině, Studie ze slovanské jazykovědy“, *Sborník k 70 narozeninám akademika Františka Trávníčka*, Praha 1958, 303—313.

¹⁹ С. Марковић, „О именицама на *-исѿ(а)* и сл.“, *Наш језик* н. с. III, св. 1—2 (1951) 12—27.

шком“ у сингулару са обавезним непромењеним „женским“ парадигматским формама како у сингулару, тако и у плуралу. Засада то ипак представља само изузетак од онога што данас чини српскохрватску специфичност у односу на модерну словенску деклинацију посматрану у целини.

§ 8. Неутрумски К индикатор везује се од најстаријих времена до данас у српскохрватском искључиво за именице са -о или -е парадигматским индикатором. У току језичког развоја, међутим, догодила се крупна промена на штету именица средњег рода: њихов број је данас релативно доста ограничен и остаће несумњиво и даље у опадању.

Сужавање категорије неутрума опажа се и другде. За руски, рецимо, В. В. Виноградов констатује: „Средства выражения среднего рода относительно бедны. Состав класса слов среднего рода постепенно сужался и продолжает сужаться“²⁰. Па ипак, за разлику од српскохрватског, и у руском, као и у већини осталих словенских језика, нове позајмице добијају обележје средњег рода.

Српскохрватски је, у ствари, и овога пута представник архаичне јужнословенске ситуације коју на пр. описује Вајан поводом старословенског: „On peut observer en slave une petite limitation du genre neutre des substantifs, en ce qu'il ne forme plus de mots directement sur la racine: en regard des types masculins et féminins très vivants de v. sl. *ishodŭ* „sortie“ (*ishoditi* „sortir“) *izměna* „changement“ (*izměniti* „changer“), il n'y a pas de type neutre correspondant. Mais les adjectifs neutres substantivés et la grande productivité de plusieurs suffixes de forme neutre, -*ije*, -*stvo*, -*ŕste*, -(*d*)*lo*, compensent largement l'absence de dérivés simples en -o. Pour les emprunts, s'ils ne donnent pas ordinairement de neutres en vieux slave, il n'en est pas de même dans les langues modernes“²¹. Ни српскохрватске позајмице, као ни старословенске, не добијају обележје средњег рода. И у српскохрватском су продуктивна одређена образовања помоћу истих суфикса.

Српскохрватски је нарочито у последњој, најновијој епоси свога развоја умањео продуктивност неутрумске категорије. О

²⁰ В. В. Виноградов, Русский язык, Москва—Ленинград 1947, 82.

²¹ A. Vaillant o. c. 16—17.

томе сведочи поменути однос старијих и новијих позајмица на *-e* (*џо минаре, џо кубе, џо шилџе* и сл. из времена непосредног контакта са турском цивилизацијом и *џај бифе, џај аџеље, џај џире* и сл. из новијег раздобља обележеног непосредним утицајем западноевропске цивилизације). Данас се поставља као правило у књижевном језику: нове позајмице на *-o, -e* добијају маскулински К индикатор (в. о томе још § 9).

Већ одавно се у оквиру именица на *-o, -e* налазе и такве којима је К индикатор „мушког“ типа. Најстарије су свакако народна имена на *-e* (*Радоје, Милоје, Сјасоје...*) и хипокористика на *-o* (*Саво, Луко, Мишо...*). И ван личних имена ушла су одавно у ову именичку групу „мушка“ образовања помоћу одређених суфикса, као: *дечко, немирко, несџашко*; или позната група ерсоена на *-ло*: *блебџало, џужжало, зановџало* и сл.

Приближавање именица мушког рода именицама средњег по понашању у парадигми иде дотле да се на пример код мушких имена на *-e* јавља, уколико су у питању двосложне речи, исто проширење основе са *-еј-* које је од старина карактеристика неутрумских образовања: *Миле / Милеја, Бране / Бранеја* као *деје / дејеја, џиле / џилеја* и сл.

Масовна инвазија страних речи за ознаку свакодневних појава у животу наше савремене цивилизације (да поменем рецимо само: *ауџо, реџо, кино, радио*) сасвим је пореметила бројне односе именица мушког рода према именицама средњег на *-o* и *-e*. Међутим, потребна је овде одмах једна напомена: ова констатација има пуну вредност само уколико се тиче сингулара. У плуралу је сасвим друкчија ситуација.

Именице средњег рода разликовале су се, и разликују се и данас, од свих осталих именица по посебним парадигматским наставцима у номинативу-акузативу-вокативу плурала (морфема *-а*). Овај специфични парадигматски наставак осећао се од почетка као обавезни парадигматски корелат номинативском наставку *-o* односно *-e*. Он се тако осећа углавном и данас.

Именице мушког рода на *-o* и *-e* се по понашању у погледу реализације плуралске парадигме могу поделити на две групе. У прву улазе старије (индигене) речи, у другу новије (позајмице).

Именице српскохрватског порекла које су с наставком *-о* или *-е* и с обележјем мушког рода махом значе лично име. У том случају плуралске парадигме и нема. Али и ако не значе лично име, ипак правилна плуралска парадигма изостаје: не прави се множина од *несијашко* и *немирко*, а реч *дечко* има, бар у источној половини српскохрватске језичке територије, суплетивну множину — *дечаџи*.

Оне стране именице које су данас највише у употреби и стога највише асимиловане — као *радио* или *ауџо* — такође добијају суплетивну множину, бар у источној половини српскохрватске језичке територије: *радио-ајарџи*, *ауџомобили*.

Друга група именица добија правилне множинске облике који су не у т р у м с к о г типа и које прати не у т р у м с к и К индикатор: *џај либрејџо* / *џа либрејџа*, *џај џорзо* / *џа џорза*, *џај џорједо* / *џа џорједа* и сл.²². Српскохрватска ерсоена на *-ло* на овај исти начин решава проблем плуралске парадигме (*џо* или *џај закерало*, али обавезно — *џа закерала*).

И овде, дакле, долази до изражаја исти принцип по коме се и код именица мушког рода на *-а* поставља плуралска парадигма према сингуларској: у плуралу је граматикализација везе П индикатора са К индикатором тако доследна да не допушта интервенцију оног семантичког момента који је у сингуларској парадигми успешно интервенисао; плуралска парадигма је конзервативнија од сингуларске.

У западној половини српскохрватске језичке територије појављује се тежња ка ликвидирању оваквог специфичног односа: уводи се „мушка“ плуралска парадигма са „мушким“ К индикатором — *џај дечко* / *џи дечки*, *џај ауџо* / *џи ауџи* и сл.²³.

Истичем да у источној половини српскохрватске језичке територије изостаје овакво морфолошко решење.

²² Ради проверавања оваквог тврђења ја сам прегледала одговарајућу грађу за „Речник српскохрватског књижевног или народног језика“ која се налази у Институту за српскохрватски језик САН.

²³ У „Gramatici hrvatskoga ili srpskog jezika“ (Зареп 1954) Брабца-Храста—Живковића на стр. 57 се изричито напомиње: „Муškoga su roda, te se i mijenjaju kao imenice muškoga roda, strane riječi (skraćene) na -o: *auto, dinamo, foto, radio, scenario*; ...nom. množ.: *auti, dinami, foti, radiji, scenariji* i t. d“.

§ 9. Хтела бих на овом месту, пре дефинитивног сумирања закључака који проистичу из досадашње анализе, да посебно размотрим питање именица страног порекла у српскохрватском језику.

Оваквих речи има данас доста, а биће их временом све више, што је у логичном складу са ходом времена. Пораст цивилизације и културе подиже број образованих људи и ствара код њих потребу за новим изразима који ће одговарати стилу живота модерног човека. Тај стил је све мање фолклоран, а све више интернационалан у својим стремљењима ка достизању највиших домета светске цивилизације. Свакодневне су данас речи у животу урбанизованог становништва: *фрижидер*, *инсталација*, *радио*, *решо*, *ифе* и сл. Свако повишење животног стандарда доноси неминовно стране речи у оквир књижевног језика.

Једна од специфичних одлика српскохрватског, у поређењу са другим словенским језицима, јесте редовна асимилација именица страног порекла у духу оних принципа којима се повинују све остале, индигене именице²⁴. Страна реч, дакле, чим се усвоји, добија парадигматске облике и одређену везу са К индикатором у складу са својом основном морфолошком структуром.

О судбини позајмица у словенским језицима није много писано. Постоји, поред поменутог Унбегауновог рада, још и студија: Léon Beaulieux, „Traitement des mots étrangers en bulgare moderne“ (Сборникъ вѣ честѣ на проф. Л. Милетичѣ, Софија 1933, 88—90) која је такође посебно посвећена овоме тако актуелном проблему језика данашњице.

Иако је српскохрватски у погледу третирања позајмица свакако један од најинтересантнијих словенских језика, наше граматику и не помињу сам проблем. То долази отуда што он још није дефинитивно ни постављен, акамоли решен.

²⁴ Б. О. Унбегаун у својој студији „Les substantifs indéclinables en russe“ (Revue des études slaves, t. 23, fasc. 1—4, Paris 1947, 130—145) констатије да је индеклинабилност страних именица карактеристична за већину словенских језика. Аутор истиче српскохрватски као изузетак у овом погледу. Међутим, српскохрватски је и у овоме само изразит представник јужнословенске ситуације: и други јужнословенски језик са очуваним деклинационим системом, словеначки, деклинира речи страног порекла (о томе нема, додуше, посебно помена у стручној литератури, али се већ из излагања у најновијим словеначким граматицама — Dr. A. Bajec, Dr. R. Kolarič, Dr. M. Rupel, „Slovenska slovnica“, Ljubljana 1956 i Gunnar Olaf Svane, „Grammatik der Slowenischen Schriftsprache“, Kopenhagen 1958 — у одељку о морфологији именице то јасно разабира).

Постоји, додуше, у стручној литератури понеки мањи рад који у првом реду има вредност упозоравања на изванредну актуелност целог питања²⁵. Постоји и дуга дискусија између професора Храста и Кравара²⁶ која се завршила без узајамне сагласности, али која је избацила на површину најосетљивију тачку целе ове наше специфичне морфолошке проблематике: како се одређује род страних именица у српскохрватском језику.

Хтела бих, пре свега, да истакнем следеће.

Српскохрватске именице, као што смо констатовали, могу имати свега четири наставачке могућности у номинативу сингулара: *-а*, *-а*, *-о*, *-е*. У складу са данашњим стањем продуктивности именичких врста, позајмице се морфолошки распоређују на следећи начин: речи на *-а* прилазе стандардно „женским“ именицама *-а* типа, речи на *-о* именицама мушког рода на *-о*²⁷, именице на *-о* и *-е* се такође прикључују индигеним именицама са номинативним завршетцима *-о* и *-е*. У непосредној вези с тим стоје ове две чињенице. Прво, пошто *и* и *у* нису наставачке морфеме за номинатив сингулара српскохрватских именица, стране именице са *-и* и *-у* у номинативу сингулара морају задржати тај завршни глас као део основе, те се, према томе, мењају као именице мушког рода на *-о* и самим тим добијају К индикатор маскулинског типа: *шај жири* / *шај жирија*,...; *шај шаки* / *шај шакија*,...; *шај интереју* / *шај интерејуа*,... и сл. Друго, с обзиром на умањену продуктивност неутрумске категорије у модерном језику поставља се питање: да ли ће се именице на *-о* и *-е* прикључити „мушким“ или „средњим“ именицама овог типа?

Уствари, треба нагласити: судбина позајмица у српскохрватском је савршено предикта-

²⁵ В. Bratoljub Klaić, „О деκlinацији и акцентуацији тудјика мушкогa рода на сугласник“, *Језик* 2 (1955—1956) 51—55 и *Језик* 3 (1955—1956) 72—76; Св. Предић, „О роду страних именица“, *Наш језик* н. с. III, св. 1—2 (1951) 28—33; Д(анило) В(ушовић), „Наша пошта“ (под бр. 3) *Наш језик* I (1933) 287.

²⁶ *Језик*: св. 3 (1955—1956) 70—71; св. 4 (1955—1956) 115—118; св. 4 (1955—1956) 118—122; св. 4 (1955—1956) 123—124; св. 1 (1956—1957) 24—25; св. 2 (1956—1957) 57—59; св. 2 (1956—1957) 59.

²⁷ Интервенција аналогije је минимална. Њој можемо, рецимо, приписати женски род именице *кураж* — *ша кураж* као *ша храброшћ* (Св. Предић — о. с. 31 — објашњава овај случај унакрсним утицајима: облик речи према француском изговору, род према ситуацији у немачком језику. Објашњење ми изгледа неуверљиво).

билна са једним изузетком именица на -о и -е; уколико постоји проблем око асимилације страних речи у нашем језику, он се тиче искључиво ових именица.

Морфолошки проблем о коме је реч има у првом реду овај аспект: хоће ли се у сваком конкретном случају завршно -о односно -е осетити као номинативни наставак или, напротив, као део основе.

Завршни глас ових именица може се схватити као П индикатор (исп.: *ауџо* / *ауџа*,...; *радио* / *радија*,...; *кино* / *кина*,...; *џорзо* / *џорза*,...; *џорџеда* / *џорџеда*,...; *нокџурно* / *нокџурна*,...; *џерио* / *џерија*,...; *динамо* / *динама*,...; *сценарио* / *сценарија*,...; *моло* / *мола*,...; *џиколо* / *џикола*,...; *ембрио* / *ембрија*,...; *џимџанзо* / *џимџанза*,...; *либреџо* / *либреџа*,...; *џијаско* / *џијаска*,...; *инџермеџо* / *инџермеџа*,...; *џинале* / *џинала*,...) али не мора (исп.: *биџо* / *биџа*,...; *саџо* / *саџа*,...; *реџо* / *реџа*,...; *ниџо* / *ниџа*,...; *деџо* / *деџа*,...; *биџе* / *биџеа*,...; *аџаше* / *аџашеа*,...; *резиме* / *резимеа*,...; *куџе* / *куџеа*,...; *џире* / *џиреа*). И сумаран преглед овде наведених примера јасно показује да су оне именице чији се завршни глас схвата као део основе преузете из француског језика и да им је тај завршни глас обавезно дуг.

О томе како ће се завршни глас конкретне именице интерпретирати у језичком осећању говорних представника одлучује, у ствари, у првом реду квантитет вокала: само се кратак вокал схвата као наставак; дуг се обавезно прикључује основи. Ово је у пуном складу с конкретним инвентаром вокалских фонема које у српскохрватском језику добијају функцију номинативног наставка. То су обавезно кратки вокали: *а*, *о*, *е*.

Именице чији се завршни глас схвата као део основе имају номинативни наставак у вредности *о*. Према томе, без обзира што им је завршни глас -о или -е, оне се, по законима нашег књижевног језика, прикључују аутоматски стандардном парадигматско-конгруенцијском типу са -о номинативним наставком: именицама *м у ш к о г а* рода.

Прека потреба за нормирањем статуса позајмљених речи у нашем језику навела је поједине граматичаре да, без претходне теориске анализе, приступе овом послу. Отуда се догодило, рецимо,

да се у нашој стручној литератури налази и оваква несрећна препорука коју би свакако требало из темеља кориговати: „Именице *машиине*, *каре* а већином и све друге именице страног порекла на *-е* код нас су ушле међу именице средњег рода, јер у нашем језику највећи број именица са завршетком на *-е* припада средњем роду; исп.: *камење*, *кесиње*, *робље*, *јоврђе*, *годишње*, *јландишње*, *орање* итд. Зато је природније рећи: *шо машиине*, *шо каре* него: *шај машиине*, *шај каре*“²⁸.

Питање обележавања рода страних именица у српскохрватском језику поставља се, уствари, као проблем само онда ако се завршно *-о* или *-е* схватају као номинативни наставци. Да ли средњи или мушки род?

Дискусија Храсте — Кравар кретала се у првом реду око географских назива: да ли *шај Каиро* или *шо Каиро*, *шај Токио* или *шо Токио* и сл. У тежњи за нормирањем у овом правцу потрзани су различити аргументи: позивање на морфолошке односе у оквиру наше, индигене топонимике, указивање на морфолошка решења нађена у другим словенским језицима, изналажење оправдања за конкретну морфолошку ситуацију у присуству одређених семантичких момената.

Позивањем на стару, индигену топонимистику упали бисмо у анахронизам: категорија неутрума на *-о* и *-е*, као што смо констатовали, губи продуктивну моћ (изузев образовања с одређеним суфиксима који, међутим, у овом нашем случају нису присутни). Оно што је некада било норма у језику данас више не мора бити.

Специфичност српскохрватске ситуације о којој смо говорили искључује могућност позивања на стање у другим словенским језицима. Нарочито је несрећно потезање рускога језика — то је управо онај словенски језик у коме је индеклинабилност страних речи најдоследније спроведена и чија су морфолошка решења у овом погледу уопште без аналогије са српскохрватским.

Семантику на коју помишља Кравар²⁹ не можемо узети у обзир: проблем је изразито морфолошки, уклапа се сасвим при-

²⁸ Д[анило] В[ушовић] о. с. 287.

²⁹ Исп.: „Naša imena ulaze medju imenice muškoga roda zato, što njihovi opći pojmovi („grad“, „rijeka“, „gora“ i „zemlja“) nisu onoga roda za koji su morfološki označena, tj. srednjega. Tu se, dakle, javlja sukob izmedju morfo-

родно у ширу проблематику парадигматско-конгруенцијских односа именица у модерном српскохрватском књижевном језику.

Страну топонимастику не смомо у овом случају одвајати од осталих позајмица које су тековина последњег развојног раздобља нашег књижевног језика.

За њихову употребу, без сваке сумње, типичан је К индикатор маскулинског типа, бар што се тиче сингулара. Ово би потврдила свака анкета спроведена у оквиру књижевног језика (нпр. прегледање грађе за Речник српскохрватског књижевног и народног језика у Институту за српскохрватски језик САН³⁰). Ово је управо у складу са констатованом чињеницом о новом распореду бројних односа између српскохрватских именица мушког и средњег рода на *-o* и *-e*.

Иновација у књижевном језику која је довела до прегруписавања маскулинских и неутрумских именица у оквиру групе са номинативом на *-o* и *-e* не мора бити позната у једнакој мери свим нашим народним говорима. Забележено је да се у Босни чује: *џо Каиро*³¹, а свакако је карактеристично и то да реч *кино*, која све више постаје права народна реч, у западној варијанти нашег књижевног језика добија у сингулару средњи род³².

Погрешно би, међутим, било у овом случају апеловати на ситуацију у народу и покушати код свих именица са номинативним завршетком *-o* или *-e* са реституцијом средњег рода. Књижевни језик има у овом погледу своје сопствене законе чврсто оправдане дужом праксом и масовним решавањем конкретних детаља који се тичу овог феномена: стране речи су свакодневна појава у књижевном језику, а народном говору су углавном туђе.

Све ово досад констатовано тиче се само сингуларске парадигме именица с номинативним завршетком на *-o* и *-e*. У плуралу,

loškog lika riječi i njezine semantičke podloge. To ujedno znači, da naš muški rod ima sposobnost da u svome krugu zadržava sve ono, što ili po smislu ili po obliku ne može drugamo“ — Jezik sv. 4 (1955—1956) 116.

³⁰ Минималан је број именица страног порекла које би се и у источној и у западној варијанти нашег књижевног језика конзеквентно појављивале с обележјем средњег рода. Такав је, рецимо, случај речи *сипило* чији је средњи род лако објашњив аналогijом: *џо налив-џеро*, *џо масило* па и *џо сипило*.

³¹ В. Језик 4 (1955—1956) у напомени на стр. 116.

³² Исп. констатацију М. Храста: „*Ovo kino i ovaj kino*, а у pluralu *samo ova kina*“ — Језик 4 (1955—1956) на стр. 121.

као што је већ показано (в. § 8), ове именице добијају и неутрумску парадигму и неутрумски К индикатор.

§ 10. Предиктабилност рода српскохрватских именица остварљива је у следећим случајевима.

Род именица на -*о* у српскохрватском регулисан је деклинационим типом: према својим парадигматским облицима ове именице аутоматски добијају мушки односно женски род (именице са наставком -*у* у дат. синг., -*ом* (-*ем*) у инстр. синг., -*е* у акуз. плур. обавезно су мушког, оне са -*и* у дат. синг., -*и* (-*ју*) у инстр. синг. -*и* у акуз. плур. обавезно су женског рода).

Род именица са вокалским наставком у номинативу сингулара је аутоматски регулисан само у плуралу: именице на -*о* и -*е* су у плуралу по правилу средњег, оне на -*а* — женског рода.

Најновије позајмице се у плуралу понашају као и све остале српскохрватске именице. У сингулару, међутим, њихов род је такође предиктабилан: само су именице на -*а* женског рода (уколико не означавају мушко лице), а све остале — мушког.

Поред ових основних принципа предиктабилности који важе за именички систем у целини, у појединим конкретним случајевима избор К индикатора бива условљен одређеним грамагикализваним спојем карактеристичне морфолошке структуре и карактеристичног семантичког обележја (случај, рецимо, именица на -*оси*).

Именички род не мора бити инваријантна категорија. Напротив, у српскохрватском језику чести су случајеви комбинованог рода у парадигматској структури једне исте именице: сингуларска парадигма има један тип К индикатора, плуралска други (*шај слуга* / *ше слуге*, *шај кино* / *ша кина* и сл.).

Овај варијантан однос рода плуралске према сингуларској парадигми само је један од видова морфолошког суплетивизма којим се одликују сингуларско-плуралски односи у оквиру именичког деклинационог система у српскохрватском књижевном језику.

Суплетивизам о коме је реч може се манифестовати на следеће начине.

1) Комбинују се различите основе: једна у сингулару, друга у плуралу (*човек* / *људи*, *ауто* / *аутомобили*).

II) Нормална корелација парадигматских форми остаје не-нарушена, али се конгруенцијски индикатор мења: *џај слуга* / *џе слуге*, *џај кино* / *џа кина*.

III) Не само што се конгруенцијски индикатор мења у плу-ралу, већ се нарушава нормална сингуларско-плуралска коре-лација увођењем неодговарајућих парадигматских облика у плу-ралу: *џај акџ* / *џа акџа*, *џо око* / *џе очи*.

IV) Нормална корелација између сингуларске и плуралске парадигме је нарушена, а К индикатор је остао неизмењен: *џај дечко* / *џи дечки*, *џај комуниџа* / *џи комуниџи*. Ова појава је шире заступљена само у западној варијанти српскохрватског књи-жевног језика.

V) Уместо корелативних плуралских облика појављују се сингуларски облици другог деклинационог типа у функцији мно-жинске парадигме. Овакав феномен праћен је обавезно проме-ном конгруенцијског индикатора у плуралу: *џај камен* / *џо камење*, *џо џеле* / *џа џелад*, *џај браџ* / *џа брађа*. Овај тип суплетивизма чест је у српскохрватском језику.

Кад се све ово узме у обзир, онда треба констатовати да је једна од карактеристика српскохрватског деклинационог система именица: изразита морфолошка аутономност плуралске парадигме у односу на сингуларску.

У овом комплексном осветљавању факата налази се, мислим, и прави одговор на питање о томе како се у српскохрватском очувала до данас архаична корелација суплетивних К индикатора код именица *џај слуга* / *џе слуге*, коју затичемо још у старосло-венском. Наклоност ка морфолошком суплетивизму у односима плурала према сингулару само је порасла у току развоја српско-хрватског језика. О томе сведочи, рецимо, све шира употреба колективних образовања у функцији корелативних плуралских облика (*браџ* / *брађа*). Одржавање старих суплетивних односа само се, дакле, логички уклапа у општи ход конкретнoг еволу-тивног импулса о коме је реч.

Милка Ивић